

Hukukun Meşruluğu

Ali Şafak BALI*

Giriş

Çağdaş dünyada, “hukuk devleti” ve “hukukun üstünlüğü” gibi ilkelerin çok yaygın bir biçimde benimsenmiş ve kullanılıyor olması, bir bakıma siyasal toplumların hukuku her türlü karar ve eylemleri için en önemli (hatta yegâne) meşruluk aracı olarak algılamakta olduğunu göstermektedir. Başka söyleyişle, günümüzde tüm toplumsal yapılarda, herhangi bir kurum, karar ya da eylemin “hukuka uygun” olması, onu meşru olarak nitelendirmek için çoğunlukla yeterli sayılmaktadır. Öyle ki, uluslararası örgütlenmelerde ve ilişkilerde bile hukuk yegâne meşruluk zemini olarak düşünülmektedir. Avrupa Birliğinin, üyesi ülkelerce benimsenecek ortak bir anayasa oluşturma çabalarını bu çerçevede yorumlamak mümkündür. Yine, uluslararası güç kullanımı; sınır ötesi ve kıtalararası müdahalelerin hukuksal nitelikli kararlar (BM Güvenlik Konseyi kararları) aracılığı ile meşrulaştırılması gayretleri de bu tezi destekler niteliktedir. Kısacası, bugün adına hukuk dediğimiz normlar, gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde meşruluğun (bir bakıma, meşruluk inşa etmenin) en önemli aracı olarak görülmektedir. Meşruluğun, hukuk ya da başka bir araç ile inşa edilebilir

bir şey olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği oldukça tartışmalı olsa da, kanımca daha önce cevaplanması gereken başka sorular vardır: Hukuk meşruluğun en önemli göstergesi ise, şu halde hukukun kendisinin bir meşruluk sorunu olmayacak mıdır? Eğer böyle bir sorun varsa, hukuku meşrulaştıran şey ne olacaktır? İşte bu kısa tebliğ metninde birbirine bağlı bu iki soruyu cevaplamaya çalışacağım.

Kavramsal Sorun: Hukuksallık- Meşruluk Ayrılığı mı?

Hukuk ve meşruluk kavramlarının bu metnin başlığındaki gibi bir araya gelmesi ilk bakışta göze batmasa da yine çok alışıldık bir kullanım değildir. Aştığımız yaklaşım biçimi, hukuksallık kavramının genelde hukuk bilimi ve teorisi alanında, meşruluk kavramının da genellikle siyaset bilimi ve teorisi alanında yaygın olarak ve üstelik de aralarındaki ayrılığa vurgu yapılarak kullanılmakta olmasıdır. Şimdi burada da, hukuksallık ve meşruluk kavramlarını bütünüyle birbirlerinden ayrı kavramlar olarak sunabilir; her birini diğerinden bağımsız olarak tanımlayabilir ve tüm metin boyunca da aralarındaki farklılığı açıklamaya çalışılabilir. Böyle bir açıklama çabası biz-

lere yadırgatıcı da gelmeyebilir. Kanımca, işte tam da bu yüzden, “hukuksallık ve meşruluk” kavramlarını, en azından hukuk söz konusu olduğunda, bir arada düşünmek, “hukukun meşruluğu” ifadesini problemleştirmek ve sorgulamak çok önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Hem olası bir yanlış anlaşılma ihtimalini ortadan kaldırmak, hem de ele alacağım sorunu tam olarak ortaya koyabilmek için bir önceki cümleyi biraz daha açmak, kavramsal sorunu biraz daha somutlaştırmak gerektiği kanısındayım. Çağdaş dünyada meşruluğun genellikle hukuksallık olarak algılandığına işaret etmiştim. Peki, hukukun kendisi söz konusu olduğunda meşruluğun dayanağı ne olacaktır? Hukuku da “hukuksallık” ölçütüne bakarak mı meşru saymak gerekecektir. Burada bir totoloji yapmakta olduğum düşünülebilir. Ancak asıl totoloji, “hukukun meşruluğu” ifadesinde, her iki kavramın bir arada bu şekilde kullanılmasındadır. Yoksa hukuk adını vereceğimiz bir normun, hukuksallık ölçütüne vurularak kabul ya da reddedilmesinde, uygulanması ya da uygulanmamasında bir gariplik olduğu söylenemez. Oysa “hukukun meşruluğu” dediğimizde ilk bakışta öyle gelmese de, aslında oldukça garip bir şey yapmış oluruz. En basit ifadeyle, “hukuk” dediğimiz bir şeyin bir meşruluk problemi olabileceğini, yani bir bakıma onun aynı zamanda hukuk olmayabileceğini vurgulamış oluruz. Başka bir söyleyişle, hukuk dediğimiz şeyin kendisinin ya da hukukun nitelediği (hukuksal dediğimiz) bir şeyin meşru olmayabileceği ve fakat buna rağmen var (etkin, yürürlükte ve geçerli) olabileceğine işaret etmiş oluruz. Böylelikle, hukuksallık kavramı-

nın meşruluk kavramından farklı olduğuna dair nereden kaynaklandığından emin olmadığımız bir önyargıdan hareketle, bu farkın ne olduğu ve hangi temeller üzerine bina edilebileceğini tartışmak gibi bir zorunlulukla karşı karşıya buluruz kendimizi. Oysa kuvvetle muhtemel ki, önyargılarımızdan arınarak yapabileceğimiz realist bir tespit bizi bu iki kavramın özdeş olduğu sonucuna ulaştırabilecektir. Özetle, kanımca günümüzde hukuksal olan ile meşru olan arasında bir anlam ve nitelik farkı olduğunu düşünüyorsak bu, gerçekliğe dayalı bir bilgiden değil, bazı önyargılardan, yanlış ve eksik kavrayışlardan kaynaklanmaktadır. İşte yukarıda ifade etmeye çalıştığım şey, bizi bu önyargıya iten nedenlerin haklılığını sorgulamak ihtiyacıdır.

Zira hukuksallık ve meşruluk ayrılığını açıklama gereğini, daha doğrusu zorunluluğunu dayatan bir anlayış, dolaylı olarak, hukukun, meşruluğun da temeli sayılan toplumun benimsediği değerlerden bağımsız bir varlık biçimi olabileceği, hatta olması gerektiği şeklindeki en azından tarihsel-sosyolojik gerçeklik ve hukukun niteliği ile bağdaşmayan bir başka anlayıştan kaynaklanabilir ancak. Bu ise aynı zamanda, çağımızda genellikle “hukuk” dediğimiz şeyin gerçekte ne olduğunu da ciddi anlamda sorunsallaştıran, cevap arayışını ise, olabileceğinden çok daha sınırlı alana hapseden bir yaklaşımdır. Üstelik bu yaklaşım biçimi, 17. Yüzyıldan itibaren dünyevi (*secular*) ve rasyonel düşünce ile birlikte geliştirilen ve günümüzde etkinliğini koruyan hukuk anlayışı ve buna paralel uygulamalar ile önemli ölçüde beslenmiş ve kanıksanmış bir *inanç* biçimini almış ve deyim yerindeyse, kendi meşrulu-

(* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

ğunu inşa etmiş bulunmaktadır. Tabii ki, sözü edilen bu üç yüzyılı aşkın dönem boyunca, hem çok çeşitli hukuk anlayışları (tanım ve kavramları), hem de birbirinden çok farklılaşan hukuk sistemleri oluşturulmuş ve hayata geçirilmiştir. Şu halde, bu denli farklılaşan hukuk anlayış ve sistemlerine rağmen, hukuk ve meşruluk sorununda böyle ortak bir önyargı ya da yanılmanın nasıl egemen hale geldiği merak konusu olabilir. Ne var ki, bu kısa tebliğ metninin konusu bu son soruya ayrıntılı bir cevap bulmak olmadığı gibi, hakkıyla verilebilecek herhangi bir cevap da bu metne sığdırılabilecek kadar yalın ve kısa olmayacaktır. Yine de, hukuk ve meşruluk ilişkisinin sorgulanması bizi ister istemez bu sorunun cevabı hakkında düşünmeye zorlamaktadır.

Bu nedenle, her ne kadar çok tatominkâr görülmeyebilirse de, gerekçelendirme çabasına girişmeksizin tarihsel/sosyolojik veriler ışığında şöyle bir açıklama yapılabileceği kanısındayım. Hukuk, özellikle Fransız İhtilali sonrasında, ihtilalin ortaya çıkardığı yeni siyasal ve toplumsal koşulları düzenlemek üzere yapılmak istendiğinde, üstelik de Kilisenin egemenliğinin ortadan kaldırılmış olması dolayısıyla geleneksel temelinden de yoksun kalmış olduğundan ister istemez, yine aynı dönemde insan aklının ürünü niteliğindeki ideolojilerin öngördüğü değerleri hayata geçirmek üzere yapılmıştır. Hukukun bu radikal dönüşümü belki Fransa'da toplumsal koşulların bu tür bir düzenleyiciliğe ihtiyaç göstermesi, hatta bunu zorunlu kılması nedeniyle ilk bakışta bir problem gibi görünmemektedir. Bununla birlikte bu radikal dönüşüm, hukukun ilk defa insan iradesi ürünü olarak rasyonel bir zeminde ve

geleneksel yöntemler dışında üretilmeye başlanmasına ve daha da önemlisi geleneksel değerler ile hukuka dayanaklık etmeye başlayan dünyevi dinlerin (ideolojilerin) değerleri arasında bir çatışma potansiyeline de yol açmış bulunmaktadır. Zira devrim sonrası (örneğin, monarşi düzeninden çoğunluk iktidarı düzenine, teokratik ve geleneksel anlayıştan dünyevi ve laik hukuk ve toplum anlayışına geçilmesiyle) ortaya çıkan tabloda tüm toplumsal/siyasal yapı düşünsel olarak da yeni baştan kurgulanmış, geleneksel olana alternatif bir siyasal/toplumsal yaşam modeli de oluşturulmuştur. Fransız Devrimi'nin kendine özgü koşullarının ürettiği bu çatışmacı potansiyel, giderek diğer Avrupa toplumlarına, oradan da özellikle sömürgecilik ve resepsiyon yoluyla da bütün Dünya'ya yayılmıştır. İşte, bu yayılma sürecinde, hemen her toplumda, o toplumun geleneksel değerleri ile rasyonel (aslında ideolojik) temelli hukukun koruduğu değerler arasında bir uyumsuzluğun ve giderek çatışmanın ortaya çıktığı gözlenmiştir. Pek çok toplumda sorunlaşan bu uyumsuzluk ve çatışmaya rağmen, aynı toplumlarda geri kalmışlığı gelenekle ve dinsellikle, ilerleme ve gelişmeyi de pozitif bilim ve rasyonel düşünce ile özdeş gören bir anlayışın giderek yaygınlaşmış olması (ya da dayatılmış olması), bu anlamda geliştirilen yeni (pozitif) hukuk anlayışını toplumsal değişimin sürükleyicisi, bir toplum mühendisliği aracına dönüştürmüştür. Bu durumda, insan eliyle yapılan hukuk yenilikçi ve reformist bir anlayışın simgesi ve aracı olarak kendisine tabi olanların davranışlarını belirlemede aktif biçimde etkide bulunma potansiyeli kazanmış olduğu için, arkasındaki

iradenin emir ve yasaklarına toplumun diğer üyelerinin itiraz etmeksizin itaat etmesini sağlamak üzere, ister istemez meşruluk kavramına başvurma ihtiyacı doğmuştur. Ne var ki başvuru meşruluk kavramının dönemle birlikte terk edilmek istenen geleneksel *hukuksallık* anlayışından bir farkı yoktur.

Bu genel (kapsayıcı) açıklamalardan sonra şimdi adım adım cevaplama ya çalışacağım sorular, başta da işaret ettiğim; "hukukun bir meşruluk sorunu var mıdır? Eğer böyle bir sorundan söz edilebilecekse, "hukuku meşrulaştıran şey nedir?" sorularıdır.

Hukukun Bir Meşruluk Sorunu Var mıdır?

Bu soruya verilecek cevap açık görünmektedir. Elbette çağdaş hukukun bir meşruluk sorunu vardır. Ancak, bu sorun ilk bakışta algılanabileceği gibi, aşağıda işaret edeceğimiz tarzda bir meşruluk sorunu değildir. Yani kendi başına karar alma ve eyleme girişme yetki ve potansiyeline sahip bir iktidarın ya da benzeri öznenin kendisine itaat sağlamak üzere ihtiyaç duyduğu tinsel dayanak olarak bir meşruluk sorunu değildir. Bu sorun, özü itibarıyla bir "hukuksallık" sorunudur. Niçin böyle anlaşılması gerektiğini ortaya koymak üzere üç aşamalı bir açıklama girişiminde bulunacağım. Bu çerçevede, öncelikle meşruluğun ve hukuksallığın ne olduğu ve bugün nasıl anlaşıldığını, sonra "meşru" nitelendirmesinin süjesinin kim ya da neler olabileceğini ve son olarak da hukuksallığın niteliği itibarıyla meşrulukla aynı şey olduğunu, dolayısıyla hukuk olarak anılan bir şeyin ayrıca meşru olarak nitelendirilme-

ye elverişli olmasının mümkün olmadığını açıklamaya çalışacağım.

Meşruluk ve/veya hukuksallık nedir?

Meşruluk nedir?

Meşruluk, günümüzde yaygın olarak siyaset teorisi alanında kullanılan ve gerek teorik çalışmaların, gerekse siyaset uygulayıcılarının sıkça başvurduğu ve kolay vazgeçemediği temel bir kaç kavramdan birisi ve hatta belki de en önemlisidir.

Salt kelime anlamına bakıldığında, meşruluğun hukuksallık ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin, *meşruluk* kelimesinin batı dillerindeki karşılıklarının kaynağı olarak kabul edilen, Eski Latince, *legitimus* ya da *legimitas* kelimeleri *de lex* ve *legis* "loi" (kanun) kelimesinden türemiştir. Meşruluk kavramının İngilizce karşılığı *legitimacy* için de sözlükler, "tanınan ilkelere ya da kabul edilmiş kural ve standartlara uygun olma" biçimindeki bir tanımlama dışında, genellikle, *yasallık*, *hukuka uygunluk*, *hakklılık* gibi karşılıklar vermektedirler. Türk Dil Kurumu sözlüğü meşruluğu, "yasanın, dinin ve kamu vicdanının doğru bulduğu"; Osmanlıca-Türkçe Lügat ise, "caiz olan, şeriatın izin verdiği, şeriata, kanuna uygun" olarak tanımlamaktadır. Özetle kelime kökeni itibarıyla meşruluğun, hukuksallık, yasallık anlamlarını taşıdığı söylenebilir. Sözlük anlamları, eski Latince kullanımı, İik ve Ortaçağ hukukunun karakteristiği birlikte düşünüldüğünde, meşruluk kelimesinin etimolojik köken itibarıyla, geleneksel nitelikli normlara uygunluk anlamını taşıdığı söylemek daha yerinde bir saptama gibi görünmektedir.

Tarihsel sosyolojik bir zeminde ampirik veriler ışığında kavramaya çalıştığımızda da meşruluğun etimolojik anlamına uygun bir işlevi yerine getirmiş olduğuna şahit olunmaktadır. Zaten Orta Çağa ilişkin olarak eski gelenek ve yöntemlere uygunluk olarak kullanılması da bu tespiti doğrular niteliktedir. Modern dönemlere gelindiğinde, bu kavram artık genel olarak geleneksel/hukuksal değerlere uygunluğu anlatmanın yanı sıra, daha dar ve spesifik bir alanda, yönetim erkinin, yönetme hakkına dayandığına, yönetenlerin, yönetilmeye rıza gösterdiklerine işaret etmek üzere kullanılmaya başlanmış, kısacası, *hukuksal* nitelemesini siyaset alanına taşıyan kendine özgü bir kavram haline dönüşmüştür. Günümüzde, siyaset bilimi ve teorisi açısından “meşruluk” denildiğinde, çok karmaşık olmayan bir duruma işaret edilmektedir. Her ne kadar teorik çalışmalar, bu durumu farklı kavramsal analizlerle açıklamaya çalışmış olsalar da, meşruluğun anlamı ve işlevi konusunda herhangi bir karmaşa ya da tereddüde yer yoktur. Bu çerçevede meşruluğun ne olduğundan önce hangi işlevi yerine getirdiğine bakmak, sanırım onun ortak anlamını kavramak açısından da elverişli olabilir.

Siyaset pratiğindeki işlevi açısından ele alındığında meşruluğun, belirli bir konum, eylem ya da kararın, bu konumda olmayan, karar ya da eyleme katılmayanlar tarafından da benimsenmesi ya da en azından karşı çıkılmamasını sağlayan bir tinsel dinamik olduğu söylenebilir. Daha yalın olarak ifade gerekirse, meşruluk, bir toplumda yapıp-etme mevkiinde olanların, bu hak ve yetkileri ile bu hak ve yetkiye dayalı olarak yapıp-ettiklerinin, diğerleri ta-

rafından, iradeleri baskı altında olmadığı halde onaylanmasıdır. Nihai aşamasında meşruluğun, egemen durumda olanlar için bir güç kullanma hakkı, tabii olanlar açısından ise, bu güce katlanma yükümlülüğü biçiminde somut bir görünüme büründüğü söylenebilir. Siyaset bilimi alanında meşruluk konusunda geliştirilen teoriler, bu karşılıklı hak ve yükümlülüğü neyin doğurduğunu, yani insanların hangi gerekçe ile iktidara katlanmak zorunda olduğunu açıklamaya yönelik bulunmaktadır. Yoksa meşruluğun ne olduğunu değil.

Bu konudaki teorileri en geniş çerçevede, klasik ve çağdaş teoriler olarak sınıflandırmak mümkündür. Klasik teoriler; teokratik, monarşik ve demokratik teoriler olarak ayrılabilir. İlkinde meşruluğun kaynağı Tanrı, ikincisinde tek kişi ya da hanedanın iradesi, üçüncüsünde ise çok kişinin, millet ya da halkın iradesi olarak kabul edilmekte, milli egemenlik ya da halk egemenliği gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Bu teoriler aynı zamanda meşruluğun sosyo-politik bir kavram olarak tarihsel sosyolojik izdüşümüne de işaret etmektedirler. İçinde yaşanan çağa ve toplumsal/siyasal pratiğe göre meşruluğun kaynağı da farklılaşmakta, o dönem ve toplumlarda üstün tutulan değerleri temsil eden kaynak meşruluğun da temeli sayılmaktadır. Bu klasik teorilerin, çağdaş tasniflerin yapılmasında da önemli bir etkiye sahip oldukları, farklılaşan ve değişen toplumsal/siyasal yapılar içerisinde her bir klasik meşruluk (otorite) tiplemesine paralel düşecek yeni kategorilerin oluşturulması ve tanımlanmasına imkân verdiği söylenebilir.

Bu çerçevede en meşhur çağdaş tasnif Max Weber’in tasnifidir. Buna göre, kendisine meşruluk sağlayan kaynaklar açısından, geleneksel, karizmatik ve hukuki otorite tiplerinden söz edilmektedir. Yani güce meşruluk sağlayan tinsel dinamik olarak, gelenek, görenekler, lider ya da lider kadrosunun kişisel nitelikleri ya da hukuksal/rasyonel kurallar gösterilmektedir. Weber’den sonra da farklı kavramlaştırmalarla benzer sınıflandırmaların yapıldığına şahit olunmaktadır. Örneğin, Easton, meşruluğun kaynaklarını paralel bir yaklaşımla ideolojik, yapısal (normatif) ve liderlerin kişisel nitelikleri olarak belirlemiştir. İlkinde rejim ideolojisi, rejimin temelindeki değerler; ikincisinde, siyasi yapı ve onun işleyişini düzenleyen normlar; üçüncüsünde ise, lider kadrosunun nitelikleri meşruluğun kaynaklarıdır. Bu otorite tiplerinin her birini açıklamaya çalışmak bu tebliğ metninin sınırlarını oldukça aşacaktır. O yüzden, şimdilik diğerlerini bir kenara bırakarak, gerek Weber, gerekse Easton ve diğerlerinin çağdaş dünyada geçerli otorite tipi olarak niteledikleri ve çağdaş siyaset pratiği açısından da çok önemli ve yaygın olan hukuki-rasyonel-yapısal otorite tipi üzerinde kısaca durmak, amaca elverişli olmak bakımından da, daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Hukuki/rasyonel otorite tipine göre, meşruluktan söz edebilmek için emir verme gücünün geçerliliğini akılcı kurallardan oluşan ve herkes için bağlayıcı olan normlara dayanması gerekmektedir. Böyle bir sistemde iktidarı kullananlar rasyonalist düşünceyle yapılmış hukuk kurallarına uygun olarak davrandıkları sürece meşrudurlar ve yönetilenler, emir verme gücünü elinde

bulunduranlara değil, hukuk kurallarına riayet etmiş olurlar. Daha açık bir anlatımla, yöneticilerin iktidara geliş yolları ve yetkileri rasyonel normlarla (anayasa ve kanunlarla) açıkça belirtilmiştir. Yönetilenler, yönetenlerin şahıslarına değil, işgal ettikleri makama, bir anlamda, hukuk düzenine itaat gösterirler. İktidar, ancak belirtilmiş yetki sınırları içinde kaldığı sürece ve hukuk düzenine uygun kullanıldığı ölçüde meşrudur. Buradaki anlatımdan da kolayca çıkarılabileceği gibi, meşruluk problemi, çağdaş dünyada, devlet hukuku ya da devletin hukuku anlayışından hukuk devleti anlayışına geçilmesiyle birlikte tamamen hukuksal bir problem görünümü kazanmış, siyasal iktidarın *hukuksallık* ölçütüne göre geçerli ve itaat edilmesi gereken egemen güç olduğunu vurgulamanın spesifik bir biçimi halini almıştır.

Kelimenin etimolojik anlamıyla da uyumlu olmasına rağmen bu anlayışın sorunlu olduğunu belirtmek gerekir. Şimdi fazla ayrıntıya girmeden bu sorunun ne olduğuna işaret etmek gerekir. Açık ki meşruluğun hukuksallık olarak anlaşılmasının kendi başına bir sorun teşkil ettiğini söylemek, bu tebliğde hukukun meşruluğu sorunu bakımından savunduğum tez ile çelişir bulunmaktadır. Oysa gerçekten de çağdaş meşruluk anlayışı ile çağdaş hukuksallık anlayışı birlikte düşünüldüğünde böyle bir ilişki kurulmuş olması sadece teorik bakımdan sorunlu değil, ayrıca pratik açıdan da tehlikeli ve risklidir. Çünkü bu sayede, örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, BM Güvenlik Konseyi’nden çıkaracağı rasyonel/hukuksal bir kararın dünyanın herhangi bir ülkesini “meşru” olarak işgal edebilir; istediği her bölgeye askeri güç yerleştirebilir.

rebilir ve giderek dünyanın her yerinde fiziksel güç ve dolayısıyla söz sahibi olabilir. Yine, Türkiye, meclisten aldığı yetkiye dayanarak Hizbullah'ı etkisizleştirmek üzere Lübnan'a "meşru" olarak asker gönderebildiği gibi, başka bir güvenlik konseyi kararı uyarınca PKK'nın etkisizleştirilmesi için ülkesine Barış Gücü askeri davet/kabul etmek zorunda da kalabilir.

Burada vurgulamaya çalıştığım şey, hukuksallık ve meşruluk kavramlarının ortaçağın sonuna kadar sorunsuz yürüyen ilişkilerinin, hukukun rasyonel bir irade ürünü olarak algılanmaya ve yapılmaya başlanması ve bu çerçevede hukuksallığın, belli yetki ve usul şartları çerçevesinde üretilmesiyle birlikte sorunlu hale gelmeye başlamış olduğudur. Bu yüzden hemen bu noktada büyükçe bir parantez açarak hukuksallık kavramına da odaklanmak ve daha sonra hukuksallık-meşruluk ilişkisi sorununa yeniden dönmek daha uygun olacaktır.

Hukuksallık nedir?

Burada uzun uzun hukuk ve hukuksallık nedir sorusuna cevap verebilme imkânımız maalesef yok. Ancak yine de çok özet şekilde bu kavramların özüne değinilebilir. Kelime anlamı açısından ele alındığında hukuk, hak kavramıyla ilişkili görünmektedir. Arapçadan Türkçeye geçmiş olan "hukuk" kelimesi için Türkçe Sözlük, "Toplumu ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü" ve "haklar" tanımlarını vermiştir. "Hukuki" (hukuksal) ise "hukuk ile ilgili olan" olarak nitelendirilmiştir. Osmanlıca Türkçe Sözlük, "hukuk" için "haklar" ve "hakikatler"

karşılığını verdikten sonra, "hukuki" kavramını ise, "hukukla ilgili" olarak tanımlamıştır.

İngilizce de ise hukuk *law*¹, hukuksallık ise *legality* kelimesi ile ifade edilmektedir. Kolayca fark edilebileceği gibi bu iki kavram birbirinden farklı köklerden türetilmiş bulunmaktadır. Daha da ilginç ise, hukuksallık demek olan *legality* kelimesinin yine İngilizce meşruluk anlamına gelen *legitimacy* ise aynı (eski Latince) kökten gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla hukuksallık ile meşruluk arasında en azından etimolojik bir akrabalık bulunduğu kolaylıkla ileri sürülebilir. Zaten, İngilizce-Türkçe sözlükler de *meşruluğu*, hem *legality* hem de *legitimacy* kelimelerinin Türkçe karşılıklarından biri olarak göstermektedirler.

Kelime anlamı dışında bir kavram olarak hukuk ve hukuksallığı anlamak istersek sanırım ilk olarak realist bir tespitle yola çıkmak gerekecektir. O da şudur: hukukun olmadığı bir tarih dönemi ya da toplumsal yapı düşünülemez. Tarihin her döneminde bütün toplumlarda birbirlerinden çok farklı hukuk anlayış ve uygulamalarının varlığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, teorik alanda, felsefe tarihinde bu denli çok farklı hukuk anlayış ve kavramları yoktur. Sadece iki temel hukuk kavramı dikkati çekmektedir. Bunlar: *olan* ve *olması gereken hukuktur*. Hukuksallık dediğimizde de bu ayrımı paralel olarak iki farklı şeyden söz ediyor olabiliriz. Dolayısıyla hangi anlamına referansla bu kavramı kullandığımızı bilmek zorundayız. Eğer ilkinde referansla kullanıyorsak, o zaman "yasallık ya da

kanunilik" kavramını tercih etmemiz daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İkincisine referansla kullanıyor isek bu defa da *akla, ahlaka ya da adalete uygunluktan* söz edebiliriz daha doğru olarak. Şu halde, gerek hukukun meşruluğu sorununu, gerekse hukuk ve meşruluk kavramları arasındaki ilişkiyi kavramak açısından öncelikle hukukun ne olduğunu bilmek gerekmektedir. Hukukun ne olduğunu bilmek, bir normun niçin hukuk normu olarak geçerlik taşıdığını (taşıması gerektiğini) ya da taşımadığını tartışmaktan geçmektedir. Kısacası, hukukun meşruluğu sorununu, onun geçerliliğini nerden aldığı sorusu yardımıyla daha somutlaştırılmış ve kristalize edilmiş bir düzleme taşımak mümkün olabilir.

Hukuk geçerliliğini nerden almaktadır sorusuna felsefe tarihi çeşitli cevaplar üretmiştir. Üç temel cevap vardır: (1) *Hukuk geçerliliğini bir üst norma, en üstte de temel norma uygun olmaktan alır ya da başka deyişle, kendisinden alır* (2) *Hukuk geçerliliğini, akla, adalete ya da ahlaka uygun olmaktan alır*. Birbirinden çok farklı hukuk anlayışlarını meşrulaştırdığını varsayabileceğimiz her iki cevap da realist değildir. (3) *Realist cevap ise, hukukun geçerliliğini toplumsal realiteye uygun olmaktan aldığı* söyler bize. Ancak bu cevap da tek başına tatmin edici değildir. Örneğin, namus temizleme adı altında töre cinayetlerinin yaşandığı bir toplumda geçerli olan hukuk, töre cinayetlerine izin veren hukuk olmalıdır gibi kabul edilemez bir dayatmayı da içinde barındırabilir.

İşte hukukun meşruluğu sorunu olsa olsa, neyin hukuk olarak geçerli kabul edilmesi gerektiğine, yani hukuksallığa, ilişkin bir sorun olarak algıla-

nabilir. Bu sorunu ise teorik bir düzlemde çözümlenebilme imkânı yoktur. Şu halde, belki de yapmamız gereken şey, tarihsel/sosyolojik verilerden hareketle hukukun gerçekte hangi işlevi yerine getirmek (hangi toplumsal/insani ihtiyaçları karşılamak) üzere var olduğunu kavramaya çalışmak olmalıdır. Ne yazık ki, burada uzun uzun hukukun tarihçesini ele alma imkânımız yok. Ancak özette diyebiliriz ki, hukuk ilk defa yargılama ve cezalandırma işlevini karşılamak üzere, mevcut normlardan doğmuş bulunmaktadır. Kısacası ilk ortaya çıkışında insan tarafından yaratılmamıştır. Tarih boyunca da bu işlevinden başka, merkezi bir güç kullanımının meşrulaştırma, uzlaştırıcılık ve düzenleyicilik gibi yenilikçi ya da reformist olmayan işlevler yerine getirmiştir. Şöyle de söyleyebiliriz: Hukuk modern dönemlere gelinceye kadar, merkezi otoritenin (en geniş anlamdaki siyasal iktidarın) meşruiyetini sağlayan, yargılama tekeline sahip olan, geleneksel değerlere uygun olarak düzenleyicilik işlevine sahip normlar olarak geçerlilik kazanmış ve çoğunlukla da ataların ya da kutsalların kanunlarını, geleneksel normları da derlemek biçiminde yazılı hale getirilmişlerdir. Eğer bu sayılanların ötesinde başka bir rol üstlenmişse toplum tarafından tepkiyle karşılanmış, çatışmalara yol açmıştır. Hatta denilebilir ki Reform, Rönesans hareketleri ve aydınlanma düşüncesi, Kilisenin, bu anlamda hukuku yozlaştırmış olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Modern Çağda, kilisenin elinden alınarak dünyevileştirilen hukukun, rasyonel zeminde insan iradesi ile üretilmesi çabaları sırasında onun gerçek işlevlerinden uzaklaştırı-

(1) Ancak İngilizce *law* kelimesi sadece hukuk anlamına gelmemekte "kanun, yasa, nizam, kaide, kural, düstur, adalet; hukuk; tabiat kanunu; usul, töre, âdet" gibi anlamları taşımaktadır.

arak, yeni toplum modelleri inşa etmek üzere, özellikle de ideolojilerin aracı olarak kullanılmaya başlandığını gözlemliyoruz. O zamana kadar sadece mevcut geleneksel değerlerden hukusal olanları ayırt ederek belirlenen bir düzen unsuru olarak varlık kazanan hukuk artık, adeta kendi başına düzen inşa eden bir değerler sistemi haline dönüştürülmüş bulunmaktadır. Dolayısıyla, ilk defa olarak adına "hukuk" dediğimiz normların, hukuksallıktan başka bir meşruluk ölçütü ile değerlendirilmesi ihtiyacının doğmaya başladığını söyleyebiliriz. Çünkü modern anlamda "hukuksal" olarak nitelendirilen normlar artık, tarihsel/sosyolojik gerçekliği bağlamında "hukuksal" olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

İşte bu son durumda, meşruluk kavramının çağdaş dünyada hukuksallık kavramına dayalı olarak tanımlanması çok manidar bulunmaktadır. Kanımca bunun anlamı, insan eliyle rasyonel zeminde, ancak hiç tartışmasız olarak belirlenir bir ideoloji etkisi altında oluşturulan yeni hukuk sistemleri ile gerçekleştirmek istenen ve fakat başarılı olamayan toplumsal dönüşüm projelerinin, bu defa manipüle edilmiş bir meşruluk anlayışı ile gerçekleştirilmeye çalışıldığıdır. Ancak gariptir ki, bugün meşruluk denilen şey, ortaçağın sonunda terkedilmiş hukuksallıktan başka bir şey de değildir.

Meşruluğun süjesi kimdir?

Hukukun meşruluk ölçütü ile değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini anlamak üzere, meşruluk sıfatının kim ya da nelere atfedebileceği üzerinde düşünmek sanırım yararlı olacaktır. Kanımca, çağdaş kullanımına da bakarak, meşruluğu, kural olarak, "herhan-

gi" bir kişi, durum, konum ya da statüyü nitelendiren bir sıfat olmaktan ziyade, "aktif" bir statüyü, eylem ya da kararı nitelendiren bir inanç, tinsel bir dayanak olarak anlamak daha doğrudur. Herhangi bir aktivite imkânı olmayan, insanlar üzerinde olumlu ya da olumsuz hiçbir etkide bulunması ihtimali taşımayan bir kurum (tüzel kişilik) ya da kişinin meşruluk sorunu ile karşılaşması mantıksal açıdan kabul edilebilir değildir. Siyaset teorisi çalışmalarında yaygın olarak benimsenen anlamı da meşruluğun bu şekilde yorumlanmasına imkân vermektedir. Şu halde, kimler ya da neler meşru olarak nitelendirilebilir? Kimler ya da neler meşruluk ölçütüne vurulamaz? Bu soru üzerinde dikkatle düşündüğümüzde, mantığımız bize her şeyi meşru ya da gayri-meşru olarak nitelendiremeyeceğimizi söylese bile, ilk anda meşruluk nitelendirmesine ihtiyaç duymayan herhangi bir kurum, konum, statü, eylem ve karar bulamayabiliriz. Kısacası günlük kullanımında, insan ve topluma ilişkin olan ve insana hitap eden hemen her şey meşru ya da gayri-meşru olarak nitelendirilebilmektedir. Biz kural olarak, bir iktidarı veya siyasal rejimi meşru/gayri-meşru olarak nitelendirmenin ötesinde, duruma göre, çok eşliliğin meşru olmadığını ileri sürerken, eşcinsel bir ilişkinin meşru olduğunu söyleyebilir; yine, evlilik dışı doğmuş bir çocuğa, gayri-meşru demekte tereddüt etmeyebiliriz. Yani biz her kurumu, konumu, statüyü, eylemi, kararı, uygulamayı meşru ya da gayri meşru olarak nitelendirebiliriz. Üstelik bunu hiç de yadırganacak bir şey gibi de görmeyiz. Şu halde "meşruluğun süjesi" ifadesi ile "meşru" nitelemesine elverişli olan-

olmayan ayrımı yapmaya kalkışmak abesle iştigal etmek anlamına gelebilir.

Ancak unutulmamalıdır ki, biz gündelik kullanımlarında adil-gayri adil derken de, iyi-kötü ya da doğru-yanlış derken de aynı biçimde davranırız. Her bir kurumu, durumu, karar ya da eylemi, adil-gayri adil, iyi-kötü, doğru ya da yanlış olarak nitelendiririz üzerinde fazla düşünmeksizin. Oysa hemen her sıfat ve değer ölçütünün asli olarak nitelendirmek işlevine sahip olduğu bir süjesi vardır. Örneğin, adalet insanlar arasındaki haklar ve paylaşımlarla ilgili olarak; iyilik ya da kötülük, insan eylemlerini ahlaki açıdan nitelenecek için; doğru ya da yanlış ise (mevcut, yapılmış, edilmiş) şeyleri gerçekliğe uygunluğu açısından değerlendirmek üzere kullanıldıklarında kendine özgülenen gerçek işlevi yerine getirmektedirler. Bunun gibi meşruluk kavramı da, insan davranışlarını belirleme, sosyal ve siyasal hayatı etkileyebilme kapasitesine sahip kurum ve eylemler hakkında kullanıldığında bir anlam ifade etmektedir. Şu halde meşruluğun süjesi, aktif tavır alabilme ve kararlarını bağımsız eyleyebilme yetenek ve kapasitesine sahip kişi ya da kurumdur. Bu açıdan bir bebek, kendi doğumunu belirleyemeyeceği ve başkaları üzerinde herhangi bir etkide bulunma imkanına da sahip olmadığı için gayri-meşru olmaz. Ancak, gayri-meşru bir ilişkiden meydana gelebilir. Bu anlamda, bir kişi ya da kurum eğer toplumda yerleşik inançlarla çatışma halinde değilse bir meşruluk sorunu yaşamayacaktır. Bir başka söyleyişle meşruluğunun sorgulanması ihtiyacı ortaya çıkmayacaktır. Meşruluk ihtiyaç ve arayışı genellikle yenilik ve değişiklikler yapıldığı zamanlarda, bu değişiklik ve yenilikler

ve özellikle de onları gerçekleştirenlerle ilgili olarak ortaya çıkar.

Bütün bu açıklamalar bizi şu noktaya götürmektedir. Eğer hukuk yenilikçi ve reformist bir kurum olarak tanımlanabilir, kendi başına eyleyebilme kapasitesine sahip olduğu kabul edilirse, o halde kaçınılmaz olarak hukuk meşruluğun süjesi olacak ve geçerli sayılmak üzere, meşruluk ölçütüne vurulmak zorunda kalacaktır. Eğer hukuku hem reformist ve yenilikçi hem de kendi başına bir varlık sayamaz isek, o zaman zaten hukukun gündelik dildeki anlamıyla bile meşruluk değil, ancak bir hukuksallık sorunu olduğunu söylemek zorunda kalırız.

"Hukuk"un meşruluğunun imkânsızlığı

Bu çerçevede, yalnızca kelime anlamları bakımından değil, kavramsal açıdan ele alındıklarında da, hukuksallık ve meşruluk kavramlarının birbirlerinden ayrı ve bağımsız olduklarını söyleyebilme imkânı yoktur. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, "hukuk" kavramı "meşruluk" kavramı tarafından nitelendirilmeye elverişli ya da ihtiyaç duyan bir kavram değildir. Şimdi, bu imkânsızlığı birkaç cümle ile açıklamaya çalışacağım.

Hukuk, insani değerlerin hangilerinin toplumsal ya da kamusal, hangilerinin özel olduğunu, yani, insani değerlerden hangilerinin dışsal ve başkalarını da ilgilendiren, hangilerinin içsel, yani sadece kişiye özgü olduğunu tespit ederek, birden fazla kişiyi ilgilendirenleri, adalet amacına yönelik olarak toplumsal düzen ve barış işlevlerini yerine getirerek korumaktadır. Yoksa hukuk mevcut toplumsal değerlerin dışında bir değer üretme aracı değildir. Bu

tespit günümüz hukuk anlayışı çerçevesinde realist bulunmayabilir. Ancak yine de unutulmaması gereken şey, hukukun örf-adet, ahlak ve din normlarına benzer bir nitelik taşımasına rağmen meşruluk konusunda onlardan bütünüyle farklı bir değerlendirmeye tabi tutuluyor olmasıdır. Buna yol açan şey, sayılan toplumsal düzen normlarının her birinin kendine özgü bir değer hiyerarşisini içinde barındırmasına karşılık, kendileri dışında bir meşruluk ölçütüne ihtiyaç duymamalarına rağmen, hukukun böyle bir şeye gereksinimi olduğu yolundaki neredeyse saplantı biçimini alan yaygın olduğu kadar yanlış inanışımızdır. Kısacası, biz ahlakilikten söz ederiz ancak ahlakın meşruluğunu sorgulamak ihtiyacı duymayız. Ahlakî olan ahlakidir. Biz dinsel olanı referans alırız ancak dinin meşru olup olmadığı konusunda kuşkuya kapılmayız. Dinsel olan dinseldir. Oysa hukuksal olandan söz ederken her nedense hukukun meşru olup olmayacağı şüphesinden arınmış saymayız kendimizi. Bunun neden böyle olduğunu yeterince ve ikna edici biçimde açıklamanın bu metnin sınırlarını aşacağını daha önce de vurgulamıştım. O nedenle burada neden böyle olmaması gerektiğini açıklamaya çalışmakla yetineceğim.

Yukarıda bir şeyin meşru olarak nitelendirilebilmesi yani meşruluğun süjesi olabilmesi için "aktif tavır alabilme ve kararlarını bağımsız eyleyebilme yetenek ve kapasitesine sahip" olması gerektiğini belirtmiştim. Bu tespitten yola çıkarak daha sonra, hukukun "yenilikçi ve reformist bir kurum olarak tanımlanabilir, kendi başına eyleyebilme kapasitesine sahip olduğu kabul edilirse, o halde kaçınılmaz olarak meşruluğun süjesi" olabileceğini,

aksi takdirde meşruluğun süjesi olabilemesine imkân olmadığını vurgulamıştım. Şimdi bu iddianın geçerliğini birlikte düşüneceğiz. Bir şeyin yenilikçi ve/veya reformist olması, en yalın anlamıyla onun toplumu ve insanları değiştirmeye yönelmiş olması, mevcut durumdan farklı ve yeni bir durumu öngörmüş olması anlamına gelmektedir. Peki, hukuk bu anlamda yenilikçi ve reformist sayılabilir, bir toplum mühendisliği aracı olarak görülebilir mi?

Bu soruya cevap vermek sanıldığı kadar zor değildir. Çünkü bilebildiğimiz tarihin hiçbir döneminde insanoglu hukuktan kendisini değiştirmesi talebinde bulunmamıştır. İlkel kabile topluluklarından başlayarak, dinsel ve geleneksel değerleri toplumsal hayatın en önemli normatif belirleyicileri olarak anlamış ve uygulamış Ortaçağ toplumlarına gelinceye kadar hukukun herhangi bir değişim ya da reforma aracılık ettiği söylenemez. Basit bir ampirik araştırmayla kolaylıkla test edilebilir ki günümüz modern toplum insanları da "hukuktan kendilerini değiştirmesi ve geliştirmesi" beklememektedirler. Sorulduğunda hiç kimse "hukuk beni değiştirsin, geliştirsin dememekte, aksine kendisini dilediği gibi geliştirebilmesine imkân verilmesini, buna müdahale edilmemesini talep etmektedir. Yani günümüzde de hemen herkes, geçmiş zamanlarda olduğu gibi, hukuktan düzeni korumasını, huzur ve güven içinde yaşama imkânlarını sağlamasını, insan hak ve özgürlüklerini güvence altına almasını ve en çok da adalet sağlamasını beklemektedir. Daha amaca elverişli bir biçimde ifade etmemiz gerekirse, günümüz insanların, hukuktan, kendileri için mümkün ve sürdürülebilir bir sosyal yaşantının

güvencesi olmasını istedikleri, asla yenilikçi ve reformist olmasını, kendilerine alışık olmadıkları, yabancı gelen, hatta belki de hiç alışamayacakları bir yaşam biçimini dayatmasını istemedikleri ileri sürülebilir. İşte, belki de bu yüzden radikal değişikliklerin hayata geçirilebilmesi her dönemde ve her toplumda çok sorunlu ve sıkıntılı olmuş, üstelik çoğunlukla devrimlerle ve çok kanlı biçimde gerçekleştirilebilmiş, hatta çoğu zaman da uzun ömürlü olamamıştır.

Son birkaç yüzyıldır, insanların değişen, gelişen ve çeşitlenen toplumsal ilişkileri düzenlemek, toplumu bir kaos ya da karmaşaya teslim etmeksizin huzur ve istikrarı sürdürebilmek üzere hukuk normları yaptıkları bilinmektedir. Ancak bütün bu durumlarda dahi hukukun kendisinin, toplumsal ve/veya insani değerler üretme anlamında yenilikçi ya da reformist olduğu söylenemez. Değerler ya kendiliğinden ortaklaşa kültür ürünü olarak belirlemekte ya da ideolojiler tarafından suni bir biçimde üretilmektedir. Her durumda, hukuk ya statükoyu (geleneksel değerleri) muhafaza etmek ya da kendi dışında oluşturulmuş (ideolojik) değerleri hayata geçirmek üzere bir araç rolü üstlenmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında görünen odur ki, son birkaç yüzyıldır insanoglunun temel problemlerinden birisi, hatta belki de en önemlisi "hukuk"u, "pozitif hukuk"a indirgemiş ve üstelik bunu da kendi eliyle ürettiği ideolojiler tarafından belirlenmiş değerlerin gerçekleştirilmesine (benimsetilmesine, onaylanmasına değil) hatta daha gerçekçi söyleyişle, dayatılmasına aracı kılmış olmasıdır. Ancak ne var ki, böyle bir yaklaşım hukuku, kendine özgü

tarihsel/sosyolojik işlevlerinden (yargılama, meşrulaştırma, uzlaştırma ve düzenleyicilik) uzaklaştırarak, ideolojiler arasındaki çatışmaların bir tarafı haline getirmiş bulunmaktadır.

Başka bir anlatımla, hukuk gerek felsefi tanımlamalarına gerekse tarihsel sosyolojik anlam ve işlevine uygun olarak, kendi dışında oluşmuş ya da üretilmiş ve toplum tarafından benimsenmiş değerlere uygun düzenleyicilik işlevini yerine getirecektir. Bu işlev hukukun yenilikçi ve aktif değil, aksine üzerinde uzlaşmış değerlerin muhafazasını üstlenmiş gelenekçi bir kurumsal yapıya sahip olması gerektiği anlamına gelmektedir. Hukuk toplum tarafından benimsenip onaylanmış değerlerle çatışan değerler dayatması durumunda, toplumsal çatışmaları önlemek olarak nitelendirilebilecek asli işlevi yerine, doğrudan toplumla çatışma halinde olan bir varlığa dönüşecektir. Kısacası, bir normun hukuk olabilemesi, onun aynı zamanda (meşru olarak) onaylanabilir olması ile olanaklıdır. Bu son anlamda, toplumsal bir onamaya tabi olmayan, toplumsal değerlerle çatışma halinde olan bir kuralın, her ne kadar belirli yetki ve usul ilkeleri çerçevesinde yürürlüğe konulmuş olsa bile, geçerli bir hukuk normu niteliği taşıyabilmesine imkan yoktur. İşte bu nedenle hukukun meşruluğundan değil, hukuksallığından söz edilebilir ancak. Zaten, hatırlayacak olursak, meşruluk demek, kelime anlamı itibarıyla da hukuksallık demektir. Bu konudaki bir başka sosyolojik ve tarihsel gerçeklik de şudur: Tarihte, meşruluk ve hukuksallığın kaynağı hemen her zaman aynı normatif değer ve inanışlar olmuştur. Meşruluğun kaynağının Tanrı olduğu varsayılan dönemlerde hukukun

da dinsel kaynaklı olması, meşruluğun kaynağının tek kişi iradesinde arandığı dönemlerde hukukun da imparator emir ve kararnemelerinden oluşması, meşruluğun kaynağının toplum iradesi olarak anlaşıldığı dönemlerde ise hukukun da millet meclislerinde yapılan normlar olarak tanımlanmış olması bu çıkarımı doğrular niteliktedir. Yine hukukun ve meşruluğun paralel olarak ideolojik bir temel bağlandığı yahut da tersinden, ideolojilerin iktidarının hukuk aracılığı ile meşrulaştırılmak istendiği de çağdaş dünyanın görmezden gelinemeyecek açıklıktaki temel gerçektir.

Son tahlilde, her şeye rağmen, hukukun bir meşruluk sorunu ile karşı karşıya olduğunu düşünecek olsak bile, bu sorun ancak dar ve spesifik anlamda (çağdaş) pozitif hukukun meşruluk sorunu olabilir. Zira meşru sayamayacağımız bir kuralı ya da normu "hukuk" olarak nitelendirebilmek de en azından mantıksal açıdan olanaklı değildir. Belki meşru olmayan bir iktidar kaba güce dayalı olarak mevcudiyetini sürdürebilir. Ama hukuk böyle fiziksel bir varlık türü olmadığı ve kendi başına bir sütte niteliğini taşımadığı için aynı şeyin hukuk hakkında kolaylıkla söylebilmesine imkân yoktur.

Sonuç

Sonuç olarak, "hukukun meşruluğu" ifadesi, dilbilgisel bakımdan olmasa da kavramsal ve teorik açıdan sorunlu bir kullanımdır. Çağdaş dünyada bu kullanım görünürde oldukça önemli bir işleve sahipmiş gibi sunuluyorsa da, aslında hukukun, geleneksel anlamdaki hukuksallıktan koparılmış olduğunu anlatmanın ötesinde bir işleve sahip değildir. Zira açıklandığı gibi, gerçek

anlamda hukukun bir meşruluk değil, hukuksallık sorunu olabilir. Hukukun geleneksel işlevlerini yerine getirmenin ötesinde, diğer toplumsal / siyasal norm ya da kurumlara özgü işlevleri doğrudan üstlenmesi ya da insan iradesinin (ürünü niteliğindeki değerler dizgesini, ideolojileri) diğerlerine dayatmanın bir aracı olarak algılanması durumunda geçerli bir "hukuk"tan değil, yürürlükte olan pozitif hukuktan söz edilebilir. Doğaldır ki yürürlükte olması herhangi bir normu fiilen etkin kılmayabileceği gibi, teorik ve kavramsal olarak "hukuk" olarak nitelendirilmesini de gerektirmez.

KAYNAKÇA

- Ahmet GÜRBÜZ, Hukuk ve Meşruluk: Evrensel Erdem Üzerine Bir Deneme, İstanbul 1998
- Ali Şafak BALI, "Hukuk ve Toplumsal Gerçeklik", HFSA (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi), 11. Kitap, İstanbul 2005 içinde
- Ali Yaşar SARIBAY – Süleyman. S. ÖĞÜN, *Politikbilim*, 2. Baskı, İstanbul 1999
- Bülent TANÖR – Necmi YÜZBAŞIOĞLU, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul 2001
- Cengiz OTACI, *Hukukun Laikleşme Serüveni*, İstanbul 2004
- Coşkun SAN, Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi, Ankara 1971
- David BEETHAM, *The Legitimation of Power*, Macmillan, Londra 1991
- Dennis LLOYD, *The Idea of Law*, Penguin Books, 1991
- E. Ethem ATAY, "Hukukta Meşruiyet Kavramı", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Aralık 1997 içinde
- Ernest HİRŞ, "İktidar ve Hukuk". Çeviren: Hayrettin Ökçesiz, Hayrettin Ökçesiz

(Editör), *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, İstanbul 1997 içinde

- Frederic BASTIAT, *Hukuk*, Ankara 1997
- H.L.A. HART, *The Concept of Law*, Oxford 1992
- Halis ÇETİN, "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 58, Sayı 3, Yıl 2003 içinde
- Hayrettin ÖKÇESİZ, "Hukuk Kültürünün Yapısını "Nomos - Physis" (Toplum-Kültür-Doğa) Çevresinde Yedi Üçüzlü Bir Kurguyla Açıklama Şemasında Egemenliğin İrdelenmesi", HFSA (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi), 10. Kitap, İstanbul 2004 içinde
- Hayrettin ÖKÇESİZ, "Hukuk ve Siyaset Geriliminde Hukuk Kültürünün Yapısı Üzerine Yedi Üçüzlü Bir Açıklama Şeması" HFSA (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi), 7. Kitap, İstanbul 2003 içinde
- Huri İSLAMOĞLU-İNAN, "Mukayeseli tarih yazını için bir öneri: Hukuk, mülkiyet, meşruiyet", *Toplum ve Bilim*, Sayı 62, Yıl 1993 içinde
- Jean HAMPTON, *Political Philosophy*, Oxford 1997
- John FINNIS, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford 1993
- John GARDNER, *Legality of Law*", *Ratio Juris*, Cilt 17, No 2, June 2004 içinde
- Jürgen HABERMAS, *Legitimation Crisis*, Cambridge 1997
- Mehmet T. ÖZCAN, "Hukuk İdeolojisi", Hayrettin Ökçesiz (Editör), *Çağdaş Hu-*

kuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri, İstanbul 1997 içinde

- Michael BAURMANN, "Legal Authority as a Social Fact" *Law and Philosophy*, Vol. 19, Kluwer Academic Publishers 2000 içinde
- Mustafa AYDIN, *Siyasetin Sosyolojisi*, 2. Baskı İstanbul 2006
- Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 2. Baskı, Ankara 1999
- Mümtaz SOYSAL, "Değişen Egemenlik ve Meşruluk", <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/msoysal.pdf> 18.08.2006
- Münici KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, 16. Basım, Ankara 2004
- Niyazi ÖKTEM "Adalet Kavramı ve Sosyal Realite", Adnan Güriz (Editör), *Adalet Kavramı*, Ankara 1994 içinde
- Osman CAN "Bir Uygarlık Serüveni ve Anayasal Meşruiyet Tez Denemesi", HFSA (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi), 12. Kitap, İstanbul 2005 içinde
- Ömer ÇAHA, *Aşkın Devletten Sivil Toplum*, İstanbul 2000
- Roger COTTOREL, *The Concept of Legal Culture*", David Nelken (Editör), *Comparing Legal Cultures*, Vermont 1977
- Sururi AKTAŞ "Hukuksal Geçerlilik Sorunu", HFSA (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi), 11. Kitap, İstanbul 2005 içinde
- Şerif MARDİN, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 1990.